

DOI:10.26104/NNTIK.2023.63.81.053

Алымбаев А.М., Салморбекова Р.Б., Нусубалиева Г.Б.

**«БИЛГАМЕШ» МЕНЕН «МАНАС» ЭПОСТОРУНДАГЫ ДОСТУК
ИДЕЯСЫ ЖАНА АНЫН ФИЛОСОФИЯСЫ**

Алымбаев А.М., Салморбекова Р.Б., Нусубалиева Г.Б.

**ФИЛОСОФИЯ И ИДЕЯ ДРУЖБЫ В ЭПОСАХ
«БИЛГАМЕШ» И «МАНАС»**

A. Alymbaev, R. Salmorbekova, G. Nusubalieva

**PHILOSOPHY AND IDEAS OF FRIENDSHIP IN EPOS
«BILGAMESH» AND «MANAS»**

УДК: 130.2(575.2)(04)

Макалада «Билгамеш» эпосу менен «Манас» эпосундагы окшош сюжеттер талдоого алынды. «Манас» эпосундагы эки коомдун (кыргыз менен кытай) өкүлү болгон Манас менен Алманбеттин достугу кандай бекем жана түбөлүк болсо, «Билгамеш» эпосундагы Билгамеш менен Энкидунун достугу да ошондой эле ажырагыс жана күчтүү. Ортосун дээрлик 5 миң жылдык убакыт айырмалаган шумер менен кыргыз эпосторунун ортосундагы сюжеттик окшоштуктар окуган адамды таң калтырбай койбойт. Бул кокустукпу же белгисиз доорлордогу миграциялык толкундардын тийгизген таасирлериби? Кимиси кимге жана канчалык денгээлде таасир тийгизгенин азырынча биз так айта албайбыз? Тек, бул жолу биз алардын параллелдүүлүгүн философиялык көз караштан гана анализге алып жатабыз. Достукту даңазалаган адамзаттын тарыхындагы эң алгачкы бул эпикалык чыгармалардын сабактары бизге эмнелерди айтат? Эки чыгармада тең чыныгы достукту өлүм гана ажыратышы мүмкүн деген идея жаткансыйт? Албетте, келечектеги изилдөөлөр бизге дагы көптөгөн жаңылыктарды айтарына биздин шегибиз жок.

Негизги сөздөр: Манас, Алманбет, Билгамеш, Энкиду, Утнапишти, Маш тоосу, Нинсун, Чийырды, түш.

В статье проанализированы сходные сюжеты в эпосе «Билгамеш» и в эпосе «Манас». Как крепка и вечна дружба Манаса и Алманбета, представляющих два общества (кыргызское и китайское) в эпосе «Манас», также и дружба Билгамеша и Энкиду в эпосе «Билгамеш» столь же неразрывна и крепка. Сюжетное сходство между шумерским и киргизским эпосами, разделенными почти 5 тысячами лет, не может не удивить читателя. Это совпадение или последствия волн миграции из неизвестных эпох? Мы до сих пор не можем точно сказать, кто на кого повлиял и в какой степени? Только на этот раз мы анализируем их параллелизм с философской точки зрения. Чему учат нас уроки этих самых ранних человеческих эпосов, прославляющих дружбу? Обе работы, кажется, имеют идею, что только смерть может разлучить настоящую дружбу? Мы не сомневаемся в том, что будущие исследования расскажут нам гораздо больше.

Ключевые слова: Манас, Алманбет, Билгамеш, Энкиду, Утнапишти, гора Маш, Нинсун, Чийирд, сон.

The article analyzes similar plots in the epic «Bilgamesh» and in the epic «Manas», about the strong and eternal friendship of Manas and Almanbet, representing two societies (Kyrgyz and

Chinese) in the Manas epic, also the friendship of Bilgamesh and Enkidu in the Bilgamesh epic is just as inseparable and strong. The plot similarity between the Sumerian and Kirghiz epics, separated by almost 5 thousand years, cannot but surprise the reader. Is this a coincidence or the consequences of waves of migration from unknown eras? We still cannot say for sure who influenced whom and to what extent? Only this time we analyze their parallelism only from a philosophical point of view. What do we learn from these earliest human epics that glorify friendship? Both works seem to have the idea that only death can tear a true friendship apart? We have no doubt that future research will tell us much more.

Key words: Manas, Almanbet, Bilgamesh, Enkidu, Utnapishti, Mount Mash, Ninsun, Chiyird, son.

Байыркы замандарда мамлекет түзгөн адамдар бакшылар (ор: жрецтер) арасынан чыккан. Алар жөн гана бакшы болбостон, кол баштаган баатырлар, акылман, олуя жана көп кырдуу касиеттүү адамдар болушкан. «Манас» эпосунда мындай образ «катагандын хан Кошойго» таандык. Ал жөн гана хан эмес – баатыр, балбан дагы, ошону менен бирге эле «батасы бакты көгөрткөн» касиеттүү адам. Дал ушул Кошой абабыздын батасынан Каныкей апабыздын боюна бүтүп, Семетей төрөлгөн. Бакшы – касиеттүү адам, бирок касиеттүү адамдын баары эле бакшы боло бербейт. Экинчиден, бүгүн биз түшүнгөн бакшы менен байыркы сөзүн угуп, эл артынан ээрчиген же эл башында туруп, мамлекет түзгөн бакшылардын (акындардын) айырмасы «асман менен жердей».

Эпосто Билгамештин «үчтөн экиси - кудай, үчтөн бири - адам» [3, 188-б.] деп сүрөттөлөт. Мисалы, Билгамеш жер түбүнө түшөр алдында Маш тоосунун дарбазасына жакындап келет. Ал дарбазаны «чайан-адам» кайтарат экен. Ал Билгамешти алыстан көрүп, аялына кыйкырат:

«Тигил жактан келе жатат бир Адам – урпагы окшойт Кудайдын!»

Анда аялы чайн-адамга жооп берди мындай деп: «Кудай - үчтөн экиси, үчтөн бири – Адам ал!» [9, 201-б.]

Чынында, эпостогу маалыматтар Билгамештин

атасы жогорку даражалуу «дух» экенин айтат. Шумерликтердин ишеними боюнча духтар аялдарга жашыруун келип, алар менен жатып кетишчү. Шумер булактарына караганда Билгамештин апасы болсо, атактуу Куллабдын хырамында жашаган кудай-аял болгон [1, с. 99-100].

«Манас» эпосу боюнча Манастын образы да Билгамештики менен дээрлик бирдей даражада. Ал адам, ошол эле убакта анда кудайга таандык сапаттар да бар. Мисалы эпосто:

Аты да Манас турбайбы,

Заты да Манас турбайбы.

Же: Манас манас болгондо,

Манас атка конгондо - деп айтылат.

Же башка баатырлардан айырмаланып, жалпы көрүнүшү таптакыр башкача сүрөттөлөт. Алсак:

Алтын менен күмүштүн

Ширөөсүнөн бүткөндөй,

Асман менен Жериңдин

Тирөөсүнөн бүткөндөй,

Айың менен күнүңдүн

Бир өзүнөн бүткөндөй,

Алды калың кара жер

Жерлигинен түткөндөй,

Ай алдында дайранын

Толкунунан бүткөндөй,

Абадагы булуттун

Салкынан бүткөндөй [7, 283-б.].

Жогорку образды албетте, «жөн адамдын» образы деп айтууга болбойт. Дагы Манас дүйнөдөн кайткандагы сүрөттү карап көрөлү:

Тоодон канча урады

Жер силкинип, чайпалып,

Таштан канча кулады.

Омкорулуп түбүнөн

Чер-токойлор сулады.

Чайпалып турган кара жер

Жети күндө токтолду.

Кыбыр этип кыймылдап,

Тик баскан адам жок болду [8, 306-б.].

Жогорку сүрөттөн эле Билгамеш сыяктуу Манастын да: «**үчтөн экиси - кудай, үчтөн бири - адам**» экени көрүнүп турат. Ошол үчүн Манасты изилдеген М.Борбугулов [2, 96-б.] менен М.Мамыров [4, 52-53-бб.] сыяктуу белгилүү окумуштуулар аны гректин Зевс кудайы менен салыштырып, Манас «адегенде бир уруунун кудайы болгон» - деп бекер жеринен айтышпаган.

Чынын айтсам, биз «Билгамешти» которуп жатып, эки эпосто биз билгенден да көп окшоштуктар бар экенин көрдүк. Бул азырынча бир гана сыртынан байкалган окшоштуктар - деп ойлойм. Эгер аны жаш окумуштуулар атайын ар тараптуу изилдөөгө алышса, миңдеген жылдар бою окурмандарга белгисиз көп сырлар ачыкка чыгар эле. Шумер эпосундагы рифма-

нын жоктугун айтпаганда, эпостун поэтикалык стили менен кыргыз элинин элдик поэзиясынын стилинин окшоштугу да бизди таң калтырат. Мисалы, Молдо Кылычтын «**Буудайык**» поэмасын жакшы билген адис адам «**Билгамеш**» менен «**Манасты**» салыштырып окуй турган болсо, анда эки улуу эпостун поэтикалык стили өтө окшош экенин сезбей койбойт. Изилдөөчү: эки мезгилде жаралган бир эле чыгарма деген жыйынтык чыгарышы да мүмкүн? Алардын кандай экенин, келечекте фольклористтер изилдеп, биздин ойду бекемдешет деп ишенем. Азыр эми сюжеттеги кээ бир параллелдер тууралуу айтсак алар мындай:

Энкиду келерде Билгамеш түш көргөндөй эле, Алмамбет келерде да Манас түш көрөт. Мына карап көрөлү, **Манастын түшү:**

Айталаада келатып,

Ач албарс кылыч тааптыр.

Ары-бери ойнотуп,

Үйдөй болгон кара таш

Кара ташты чааптыр.

Балтыркан чапкан немедей

Кара таш кетти бөлүнүп,

Калдыраган боюнча

Коктуну кирди жемирип,

Берен Манас кылычты

Белине бекем чалыптыр.

Андан нары түштүн экинчи бөлүгү уланат:

Бир оокумда караса,

Кылыч **арыстан** болуп калыптыр

Күн чыгыш көздөй камынды.

Күркүрөп арыстан чамынды

Жолборстор тутту буйругун

Баары келип баш ийип,

Чатына кыпчып куйругун.

Арыстанды көрсөң акыры

Ажыдаар болуп кубулду.

Жакындап келген адамдын

Жүрөгү оозго тыгылды.

Ажыдаар жүрдү аркырап,

Оп тартканда демине

Таш учуруп туш-туштан

Кара шамал зыркырап,

Ажыдаар кубулуп,

Асманга **буудайык** болуп учуптур

Абалап бийик сызыптыр.

Асмандан келип буудайык

Колуна кайта конуптур

Манастын көөнү толуптур [5, 227-б.].

Билгамеш туруп, түшүн энесине айтып жорутса, Манас ойгонуп, кырк чорону чакырат. Анан бир жакшылык болорун туюп, ак боз бээ союп, түшүн жорутат. Билгамештин түшүн апасы жоруса, Манастын түшүн кырк чоронун бири - **Ажыбай** жоруп: **Алмамбет келе турганын айтат.** Эпосто:

Асмандан мунар жошулат,

Арыстаным сенин өзүңө

Эми Алмамбет келип кошулат [5, 228-б.] - деп жооруйт Манастын түшүн Ажыбай.

Билгамештин түшү:

«Апа, түндө уктап жатып түш көрдүм:

Асмандагы жылдыздар ылдый түшүп келишти.

Көктөн түшкөн таш өңдүү

бир чон жылдыз түштү менин үстүмө.

Көтөрөйүн десем мен оор экен ал менден.

Силксем аны – силке албайм,

Уруктун бүт эркектери чогулушуп келишти.

Ага каршы бүткүл аймак жыйылды.

Эл чогулуп, будуң-чаңга түшүштү.

Анан аны куурчап алды күч-кубаттуу эркектер.

Менин бардык досторум өбүштү анын буттарын.

Аялымды сүйгөндөй жакшы көрдүм мен да аны.

Анан аны ээрчитип, алып келдим мен сага.

А сен аны кабыл алдың - мени кабыл алгандай”.

Анда уулунун айтканын угуп, көптү билген Билгамештин апасы касиеттүү Нинсун эне өзүнүн төрө уулуна мындай дейт:

Сени сактап жүрүүчү, келет күчтүү бир адам.

Көктөн түшкөн таш окшоп, катуу анын колдору,

Андан өткөн балбан болбойт бул өлкөдө кубаттуу.

Жакшы көрүп сен аны, аялыңа асылгансып, асыласың эркелеп.

Ал дос болуп, сени эч качан таштабайт!

Ушинтип Нинсун эне баласы – Билгамештин биринчи түшүн жоругандан кийин, Билгамеш апасына экинчи көргөн түшүн айтат:

«Андан кийин апа дагы, түш көрдүм:

Бир айбалта түштү Уруктун коргонунун ичине.

Аны айланып чогулушту көпчүлүк:

ага каршы бүткүл аймак жыйылды.

Эл чогулуп будуң-чаңга түшүштү,

Аялымды сүйгөндөй, калдым сүйүп мен да аны.

Аны ээрчитип, алып келдим, дагы сенин алдыңа.

А сен аны кабыл алдың - мени кабыл алгандай”.

Анда уулунун айтканын угуп, «көптү көргөн Билгамештин апасы, баарын билген касиеттүү Нинсун эне Билгамешке мындай дейт:

Сага нагыз бир тууган, жолдош адам болот ал.

Көктөн түшкөн таш окшоп, катуу болсо колдору-

Бул өлкөдө анда уулум, андан өткөн алп болбойт.

Биринчиден, окурмандарга түшүнүктүү болуш үчүн; экинчиден, кыргыз тилине которулган “Билгамеш” эпосунун тексти менен «Манас» эпосунун тексти алгач ирет салыштырылып изилденип жатканы үчүн эки эпостогу түшкө байланышкан текстерди толук бердик. Аны окурмандар туура түшүнүшөт деп ойлойбуз.

Ошентип, эгер Манас «эки бөлүктөн» турган бир түш көрсө, Билгамеш «эки» түш көрөт. Манас түшүнүн биринчи жарымында Алмамбетти «албарс кы-

лыч» образында көрсө, кийинки бөлүгүндө – «арыстан», «ажыдаар» жана «буудайык» образдарында көрөт. Миф боюнча: **Буудайык** – Жогорку дүйнөнүн, **Арыстан** – Ортонку дүйнөнүн, ал эми **Ажыдаар** – Төмөнкү дүйнөнүн ээлери. Демек, Манас сыяктуу эле Алмамбет да үч катмар дүйнөнүн ээлери колдогон касиеттүү, улуу баатыр!

А Билгамештин түшүндө Энкиду адегенде - «асмандан түшкөн жылдыз», экинчи түшүндө «айбалта» образында көрүнөт. Эгер шумер коомунун негизги жоокердик куралы «айбалта» болсо, кыргыз коомундагы баатырлардын башкы куралы «албарс кылыч» болгону эпостордун текстеринен көрүнүп турат. Ал эми эки улуу баатырдын түштөрүнүн экинчи бөлүктөрү тууралуу сөз кылсак, эки түш тең Асман жана Жер менен байланышкан. Биринде Асмандан түшкөн «жылдыз», экинчисинде Асмандын ээсине айланып учкан «куш». Демек, бул эки баатыр тең Кудайдын буйругу менен жарык дүйнөгө келген касиеттүү адамдар. А чынында эле эки эпостун текстери боюнча экөөнүн тең жаралышында Жогору жактан аралашкан мистикалык күчтөр бар.

Бизди эки эпостогу дагы мындай ыр саптарынын окшоштугу тан калтырат. Мисалы, Билгамеш түшүндө көргөн Энкиду тууралуу Энесине минтип айтат:

Анан аны куурчап алды күч-кубаттуу эркектер.

Менин бардык досторум өбүштү анын буттары.

Дал эле ушул сыяктуу Алмамбет тууралуу көргөн түшүн Манас чоролоруна айтат:

Күркүрөп арыстан чамынды

Жолборстор тутту буйругун

Баары келип баш ийди,

Чатына кыпчып куйругун...

Бул образдар жөн эле окшоштук эмес сыяктанат?... анан да бир эле сюжет, болгону эки башка стил менен айтылган.

Биз, бул эки улуу эпостун окшош сюжеттерин салыштырып жатып, алардын ортосун «5000» жылдык убакыт ажыратып турганын эсибизден чыгарбообуз зарыл. Бирок, ага карабай беш мин жыл мурун «чопо китепке» жазылган эпостордун сюжетиндеги жана каармандардын образдарынын окшоштуктары бизди ойлондурбай койбойт.

Эгер миң жыл ичиндеги ислам дининин «Манас» эпосунун сюжетине жана башкы каармандардын ысымдарына тийгизген таасирин эске алсак, анда “Билгамеш” эпосун «беш миң жыл» кийин кагазга түшкөн «Манас» эпосунун «шумердик варианты» катары кароо өтө аша чапкандык болбостур деп ойлойм. Менимче дүйнө элдеринин эпосторунун ичинен «Билгамеш» менен «Манастай» поэтикалык стили дээрлик бирдей, айрым сюжеттери жана башкы каармандарынын образдары окшош мындай бири-бирине

жакын эпосторду табуу кыйын. Эмне экенин билбейм, бирок “Билгамеш” менен «Манас» эпосун байланыштырган биз биле элек, дагы кандайдыр бир «өзөк нерсе» бар экенин туюп турам. Аны эми келечек көрсөтөр!?

Эки эпосто тең улуу баатырларды «достоштуруу» ырым-жырымдары аткарылат. Мисалы, Манас менен Алмамбетке Чыйырды энебиз эмчегин эмизип, экөөн эгиз, эмчектеш бир туугандарга айлантат. Ал тууралуу эпосто минтип айтылат:

Балам Манас келгин деп
 Бала күндөн эмдиң деп,
 Сен эмгенсин мурун да,
 Баштап ээмп бергин деп.
 Байбиче айтып салганы,
 «Маманды эне бергин» деп,
 Алмамбет чуркап барганы.
 Он эмчегин алганы,
 Оозуна Манас салганы
 Сол эмчегин алганы
 Алмамбет ээмп калганы [5, 240-б.].

Бул чынында достоштуруунун өтө сейрек учураган варианты. Биз башка эпостордогу ушундай “достоштуруу” ырым-жырымын билбейбиз.

Шумер эпосунда Билгамеш Энкидуну апасына алып келгендеги 12-13 сап ыр сабы өчүп калган. Тексттин кийинки саптарына караганда, Билгамештин энеси – «**сыйыр Нинсун**» да Чыйырды энебиз сыяктуу эмчегин эмизген окшойт деп ойлойм? Анын башка эч жерде учурабаган «**сыйыр**» (орусча «корова» деп которулган. Биз аны «сыйыр» - деп котордук. Балким, Чыйыр энебиздин ысмы да «сыйырга» байланыштуу коюлгандыр? – Б.Т.) эпитети да дал ушул учурда айтылат. Демек, «Билгамеш» эпосунда да «эмчек эмизип» эки улуу баатырды достоштурган текст бар болгону шексиз? Эгер текст сакталган болсо, бул сюжет илим үчүн абдан кызык болор эле. Мисалы, «Билгамеш» эпосундагы сакталган текстте достошуу ырым-жырымы аяктагандан кийин минтип айтылат:

Кучакташып баатырлар
 анан экөө олтурушту тең катар.
 Бир туугандай болушуп,
 бир–биринин колдорун кыса-кыса кармашты.

Эки эпосто дагы бир мындай окшоштук бар: Билгамеш хырамга «нике үйүнө» бараткан учурда Энкиду анын жолун тосот да, экөө кармашып, мушташып кетишет.

Ушул сыяктуу мотив Манастан да жолугат. Анда, алыстан келаткан Алмамбет Манаска атчан барып салам айтуу үчүн атынан түшпөй түз Ордону карай бастыра берет. Ордого жакын калганда, Ажыбай эпчилдик кылып, «атчан барып салам айтсаңыз, төрөбүз бизди катуу жазалайт» - деп, Алмамбеттин атынын чылбырынан кармап токтотот. Текстте ал мындай баяндалат:

Арыстан Алмаң ошондо
 Аты менен келүүгө
 Айтып салам берүүгө
 Бастырган бойдон барыптыр
 Атына камчы салыптыр.
 Эшикке жакын барганда,
 Элүү кадам калганда

 Чыдай албай Ажыбай
 Бастырып чыйрак барганы
 Баатыр Алман кыраандын
 Чылбырынан алганы
 Кадамыңыз кут болсун
 Каалап мында келипсиз
 Калың Кыргыз журтуна
 Карашуучу шериксиз
 Улук да болсоң ушул жол
 Биздер үчүн кичик бол,
 Каары катуу ханыбыз
 Ат менен салам берсеңиз
 Калбас тирүү жаныбыз

Өкүмү эки болбогон
 Өчөшкөн душман оңбогон
 Өкүмү күчтүү төрөбүз
 Өткүрлүк кылсаң тил албай
 Биз өзгөчө кордук көрөбүз [5, 234-б.]

Бул сөздү угуп, Алмамбет аргасыз аттан түшөт да, салт боюнча үйгө салам айтып кирет. Арандан зорго Бакайга кол узатып, анан төргө барып отурат. Кымыз ичип, бүткөн боюн тер басып, өзүнө келгенден кийин Манас, Бакай баш болуп: «Кай жерден болот жериңиз? Кайсы эл болот элиңиз?» - деп Алмамбеттин ал-жайын сурашат. Ошондо Алмамбет:

Ой жетпеген иш издеп,
 Оң караган киши издеп,
 Ооп жүргөн бир жанмын
 Ат жеткисиз жол издеп,
 Азып жүргөн бир жанмын
 Алымды билер адам жок
 Басып жүргөн бир жанмын

 Аркы атам Чылаба,
 Чылабадан Солобо,
 Солободон Соорондук
 Ошондон болот биздин жик.
 Артыгы жок сөзүмдүн
 Ачыгы жок көзүмдүн
 Азып жүргөн элинен
 Алмамбет баатыр өзүмүн.
 Жолдо жатса көрөр жок,
 Өлүп жатса көмөр жок
 Бир кудай деп караймын,
 Биздей курган карыпта
 Андан башка жөлөк жок.

Ал сөздү айтып Алмамбет

Анан тили байланып,

Азыркысы башына

Заманасы айланып,

Жаш имерди көзүнө [5, 236-б.].

Ошондон кийин Манас: «эгер кете турган болсо-нуз, анда менин атымды минип, аккүбө тонду кийип, мобул «жети» баатырды жаныңызга алып, жолдош кылып кетиңиз» - деп, Аккуланы баш кылып, кас тулпарларды катарга тизип, Алмамбетке көрсөтөт. Алмамбет, өзүнүн Аккула атын, аккүбө тонун баш кылып тартууга берип жаткан Манастын марттыгына таң калып, ыраазылык билдирип, «ушул менин атым болсун» деп Сарала тулпарды чылбырдан кармайт. Анан «каларын же кетерин» сураганда, ага Алмамбет уруксат болсо «калайын» деген сөзүн айтат. Манас, мына ошондон кийин «Алмамбет кала турган болду» - деп, ата-энесине кабар жиберип, аны менен достошуу салтанатына даярданат.

Бул эпизод Энкиду чөгөлөп туруп, Билгамешке: «сени кудай баатырлардын баатыры, элди башкаруучу кылып жараткан экен, сага башымды ийдим» - деп айткан сөзүн эске салат. Энкиду Билгамештин күчүн жана бийлигин тааныгандай эле, Алмамбет да Манастын күчүн жана бийлигин таанып, анын алдында кызмат кылуу үчүн калууга уруксат сурайт.

Энкиду менен Алмамбеттин образындагы окшоштукту айтып турган дагы бир эпизод бар. Ал, Билгамештин энеси – Нинсун апа «эки баласын» достоштургандан кийин Билгамеш апасына: Энкидунун атасы да, апасы да, бир туугандары да жок экенин, ал чачын эч качан кыркпаганын айтат. Аны уккан Энкиду отуруп алып ыйлайт. Анан бир маалда минтип айтат: «Артта калар ишим жок, күчүм бекер кетүүдө...».

Дал эле ушундай арман кылган сөз «Манас» эпосунда да бар. Алмамбет өзү тууралу айтып, «көзүнө жаш алганын» жогоруда айттык. Эки эпосто тен эки улуу баатыр «ыйлайт». Андан кийин Манас ага Аккула атын, аккүбө тонун баш кылып тартуулап, анан анын «каларын же кетерин» сураганда, Алмамбеттин:

Батарыма жер таппай,

Баркымды билер эр таппай,

Өлөр болсом кокустан

Өмөлүп көмөр эл таппай

Ага да жок, ини жок

Ажал жетсе башыма

Айлана турган бири жок.

Тууган болсо кырк баатыр

Тутууга келдим мен акыр [5, 239-б.] - деп, жооп берген сөзү. Энкидунун: «Артта калар ишим жок, күчүм бекер кетүүдө...», - деп айткан арманынын көркөм берилген формасы. Алмамбет да, кызмат кылып, күчүн, эрдигин көрсөтө турган эл таппай, жолдош кылар тең таппай жүргөнүн, өмүрү бекерге өтүп жатканын айтат. Андан улам кыргыздын: «жалгыз дарак – токой болбойт, жалгыз жоокер кол болбойт» - деген сөзү эске түшөт. «Эли бар адам эр экен, эли жок адам кем экен» деген Алмамбеттин сөзү «Алмамбеттин жомогу» - деп аталган бөлүмдүн маңызын түзөт. Байыркы кыргыз дүйнөтаанымындагы достуктун коомдогу орду өзгөчө болгонун белгилейт.

Акырында, беш миң жыл мурунку шумер айтуучулары түзгөн Энкидунун образы менен беш миң жыл бою (?) кыргыз эпикалык айтуучулары даңазалап келаткан Алмамбеттин образы түбү бир булакка барып такалат деп айтууга болот. Кандай болгон күндө да – бул жөн гана окшоштуктар эмес. Дал ушул «окшоштуктар» биздин түпкү тегибиздин жалпылыгынан кабар берип турат.

Адабияттар:

1. Белицкий М. Шумеры. Забытый мир. - М., 2000. - С. 99-100.
2. Борбугулов М. Манас эпосу: Башаттары, эволюциясы. - Б., 2004. - 96-б.
3. Крамер С.Н. История начинается в Шумере. - М., 1991. - С. 188.
4. Мамыров М. Манас эпосунун калыптаныш тарыхы. – Б.: «Бийиктик», 2005. - 52-53-бб.
5. Манас. 1-китеп. - Ф.: «Кыргызмамбас», 1958. - 227-б., кыскартылып, бириктирилген вариант.
6. Манас. 2-китеп. - Ф.: «Кыргызмамбас», 1958. - 306-б., кыскартылып, бириктирилген вариант.
7. Орозбаков С. Манас. 1-китеп. – Ф., 1979. - 283-б.
8. Орозбаков С. Манас. 2-китеп. – Ф., 1980. - 274-75-бб.
9. Поэзия и проза древнего Востока. - М.: «Художественная литература». 1973. - С. 201. // Серия: Библиотека всемирной литературы.
10. Нусубалиева Г. «Начало сказки» в эпосе «манас» - совокупность философских идей (по варианту Жусуп Мамай). Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 4. С. 144-149